

De datagedreven samenleving

Samenvatting

De datagedreven samenleving is volop in ontwikkeling. De explosief groeiende hoeveelheid digitale gegevens in onze samenleving biedt een nieuwe grondstof voor innovatie, maar roept ook vragen op. Bijvoorbeeld over de kwaliteit van de gebruikte data, het eigenaarschap en de beveiliging van gegevens, maar ook de privacybescherming, en de controle en het toezicht op complexe softwaresystemen, die een steeds grotere rol spelen bij het nemen van beslissingen.

Deze publicatie is bedoeld voor beslissers en beleidsmakers die meer willen weten over wat big data eigenlijk zijn, en welke maatschappelijke kwesties samenhangen met de inzet van big data. Op basis van literatuurstudie en gesprekken met stakeholders brachten we het nationale en internationale debat hieromtrent in kaart. Het Rathenau Instituut ziet zes belangrijke uitgangspunten voor een verantwoorde inzet van big data in onze maatschappij.

1. Dataproctierecht vormt het uitgangspunt

Er is veel discussie over hoe de 'logica' van big data (alles verzamelen, later kijken of en hoe het gebruikt kan worden) zich verhoudt tot het dataproctierecht. Op elke analyse die persoonsgegevens betreft, is echter gewoon het huidige dataproctierecht van toepassing. Dat juridisch kader stamt uit 1995 en wordt momenteel op Europees niveau vernieuwd. Belangrijke juridische uitgangspunten zullen echter gehandhaafd blijven: doelbinding, dataminimalisatie, transparantie, toestemming en accountability. Dat betekent dat elke partij die big data toepast zich ook het komende decennium moet houden aan deze bekende juridische uitgangspunten.

2. Neem verwachtingen van burgers en consumenten serieus

Dat wat past binnen de juridische kaders, sluit niet altijd aan bij de verwachtingen van burgers en consumenten. De ophief over de voorstellen van ING en Equens over het vermarkten van gegevens laat dat zien. Meer transparantie van organisaties over gegevensgebruik, én controle van individuen over dat datagebruik, is noodzakelijk. Organisaties denken nog te weinig na over de waarde die (toegang tot) gegevens voor klanten of burgers kunnen hebben. Tot voorbeeld strekken de experimenten van sommige verzekeraars met een 'cafetariamodel', waarbij klanten zelf aangeven waarvoor data gebruikt mogen worden en waarvan ze hun toestemming ook kunnen intrekken.

3. Naar een realistische kijk op big data

Er bestaat een groot vertrouwen in de potentie van big data. Geloof in de digitale maakbaarheid van onze samenleving lijkt zelfs op te bloeien. Maar de torenhoge verwachtingen over big data lopen vooruit op wat er daadwerkelijk in de praktijk gebeurt, of überhaupt mogelijk is. Met name het delen van data blijkt in de praktijk problematisch: er is vaak sprake van datasilo's, verouderde ICT-systemen, gebrek aan garanties over de kwaliteit en beveiliging van data en ook de prikkel om data te delen ontbreekt vaak.

De oplossing ligt in de ontwikkeling van 'data stewardship', datamarkten en licentiemodellen. Data stewardship creëert gezamenlijke meetinstrumenten en normen over het beheer van data: dat kan gaan over een gemeenschappelijk kader over wie in de keten van dataverwerking waar verantwoordelijk voor is, of over een vast systeem voor toegangsmonitoring. Datamarkten en licentiemodellen vergemakkelijken de toegang tot data, en maken kwaliteitsgaranties mogelijk. Ze zorgen er ook voor dat data worden opgeschoond en in de juiste formats worden aangeleverd. Partijen die data bezitten, kunnen die tegen vergoeding op datamarkten aanbieden.

4. (Big) data zijn niet neutraal – behoefte aan datavaardigheid

Teveel vertrouwen in big data kan zich ook uiten in een te groot geloof in wat de computer op basis van big data zegt. Het gebruik van data is echter zelden neutraal. Elke dataverzameling en -analyse gaat gepaard met keuzes: welke data worden wel of niet meegenomen, welk algoritme (rekenmethode) wordt gebruikt, hoe worden de resultaten gevisualiseerd?

Het op waarde schatten van data en data-analyse vraagt van managers, beleidsmakers en burgers om datavaardigheid. Dat betekent niet dat iedereen een datascientist moet worden. Een democratische datagedreven samenleving kan echter alleen maar bestaan wanneer veel mensen in staat zijn big data analyses kritisch te benaderen en inzicht kunnen vragen in de keuzes die achter de schermen worden genomen.

5. Grip houden op automatische (software)beslissingen; belang van autonomie

Big data en privacy gaat niet alleen over het beschermen van persoonsgegevens, maar ook over het waarborgen van autonomie, vrije keuze, gelijke behandeling en voorkomen van ongewenste vormen van uitsluiting. Data-analyses worden steeds complexer, en gaan een steeds grotere rol spelen bij het nemen van beslissingen, bijvoorbeeld op de beurs, bij het verstrekken van krediet of bij het opsporen van fraude. Wanneer iets fout is, is het voor burgers en toezichthouders vaak lastig te achterhalen waar of waarom het fout ging. De ervaring leert dat het toepassen van ICT in de praktijk nooit foutloos is en dat eenmaal gemaakte fouten zeer hardnekkig kunnen zijn. De gevolgen voor burgers of consumenten kunnen schrijnend zijn.

Daarom moet er meer aandacht komen voor hoe controle en toezicht op complexe ICT-systemen geregeld kan worden. De inzet van slimme software voor grote data-analyses maakt het noodzakelijk om werkbare correctieprocedures te organiseren.

6. Experimenteer met oog voor publieke waarden en rechten

Datagedreven bedrijfsmodellen worden steeds belangrijker. Ze kunnen disruptief zijn voor bestaande bedrijven of sectoren. Zo is in de verzekeringssector te zien hoe data nieuwe verzekeringsmodellen voor bestaande partijen mogelijk maken, maar ook hoe in een disruptief scenario hele andere partijen dan verzekeraars – internetbedrijven die over data beschikken – een rol kunnen gaan spelen in de verzekeringswereld.

Het kunnen inspelen op de nieuwe mogelijkheden, en innoveren met big data vraagt om ruimte voor experiment. Bijvoorbeeld met de ontwikkeling van bovengenoemde licentiemodellen en data stewardship. Maar ook met oog voor reflectie en evaluatie, en inachtneming van publieke waarden en rechten als privacy, autonomie of solidariteit.

Tot slot

Data worden een steeds belangrijker onderdeel van bedrijfsmodellen en organisatieprocessen, zowel in het bedrijfsleven als in de publieke sector. Diverse voorbeelden laten zien hoe krachtig het gebruik van data kan zijn. Het is dus niet verwonderlijk dat organisaties zoeken naar hoe ze de slag naar ‘data-driven’ kunnen maken. Deze studie laat zien dat ze daarbij tegen verschillende hindernissen aan lopen. Ook wordt duidelijk dat in elk domein of sector verschillende dynamieken spelen. Gegevensuitwisseling in de zorg kent bijvoorbeeld geheel andere technische en organisatorische uitdagingen, juridische kaders en ethische risico’s dan gegevensuitwisseling in de mobiliteitssector. Dat vraagt, naast de algemene uitdagingen die deze studie benoemt, ook om nader inzicht in de specifieke uitdagingen per domein.